

Hemelscherven

Religieuze veranderingen in Nederland

The times they are a-changin'

Nederland is een land waar de erfenis van Augustinus, Luther en Calvijn nog altijd zichtbaar is, maar waar steeds minder sprake is van een gedeelde (religieuze) taal om over God te spreken. Toch lijkt het erop dat er een nieuwe visie op religie en spiritualiteit aan het ontstaan is.

Het moet ergens halverwege de jaren zestig zijn geweest. Ons team speelde tegen de zeer gereformeerde voetballertjes van SV Urk, de tweede helft was zojuist begonnen en we stonden met 1-1 gelijk. De bal werd door de linksback naar voren gespeeld en onze linksbuiten sprintte ernaar toe. Plotseling bleven de spelers van Urk als aan de grond genageld staan. Er dreigde een doelpunt, maar niemand van de tegenstanders verzette nog een stap. De bal hobbelde nog even door en terwijl hij aarzelend om zich heen keek maakte onze midvoor zich op om hem binnen te schieten. Op dat moment legde de scheidsrechter, niet minder verbaasd dan wij, het spel stil. En toen zagen we pas wat er aan de hand was. Boven aan de dijk kwam een begrafenisstoet voorbij, gekleed in zwarte jassen

en hoge hoeden. Ik zie ze nog voor mij: een zwerm kraaien fladderend tegen de zilvergrijze najaarslucht.

Een jaar of vijf later werd mijn vader begraven. Langzaam trok de colonne door Kampen en over de IJsselbrug, en opnieuw stopte in elke straat waar we verschenen vrijwel al het verkeer. Mensen stapten van de fiets, namen hun hoed of pet af en bogen het hoofd, voetgangers bleven staan. Uit respect voor de overledene. Vanuit het besef dat er dingen zijn die boven de beslommingen van alledag uitgaan. Of uit gewoonte en omdat het nu eenmaal zo hoorde. Religie verwees nog niet naar persoonlijke smaak, zelfbeleving en spirituele ontdekkingstochten, maar naar collectieve identiteit en saamhorigheid. Ze bewoog op de maat van tradities en werd bij het begin van de levensreis als een tamelijk complete bagage

< Johanneskerk, Laren

>

aan de volgende generatie doorgegeven, met de pastoor, de dominee of de partij als een soort douane of keuringsdienst van waren. Vaderlijke gestrengheid, de macht der gewoonte en sociale controle deden de rest.

Meerkeuzemaatschappij

Sindsdien is er van alles veranderd in de Nederlandse samenleving – en niet alleen op religieus gebied. De financiële armslag werd ruimer, en geld moet rollen. In korte tijd doen in de meeste gezinnen wasmachine, koelkast, televisie en auto hun entree en komt een (al dan niet buitenlandse) vakantie voor het eerst binnen het bereik van grote delen van de bevolking. De vrije tijd neemt toe, ook het opleidingspeil stijgt en het wordt dringen voor de poorten van de universiteiten. Het aantal expressieve jeugd(sub)culturen groeit sterk en de horizon wijkt, zowel geografisch, psychologisch als cultureel. Een woud van televisieantennes verspreidt zich in luttele jaren over de daken. In de interieurs groepeerde het gezin zich steeds minder rond de tafel en steeds vaker op het bankstel, geplaatst voor het blauwe oog.

Nederland begint in snel tempo te ontzuilen, gezagsverhoudingen binnen en buiten het gezin veranderen, evenals de seksuele moraal. Vooral de tweede helft van de jaren zestig is waarschijnlijk cruciaal geweest bij het massale afscheid van ons land als preutse natie. Maximale vrije persoonlijke ontplooiing werd als eis in brede kring aanvaard en werd een speerpunt in de overheidsmaatregelen. In dit permissieve culturele klimaat vindt een emancipatie van de zelfontplooiing en de ontspanning plaats, waarmee het Grote

Genieten kan beginnen. De ‘of-of’-samenleving maakte plaats voor de meerkeuzemaatschappij. Ook de kerken ondervonden daarvan de gevolgen; al eerder was hun naderende ondergang voorspeld door een lange stoet van denkers, in het licht van de nieuwste ontwikkelingen leek het aftellen definitief begonnen.

In een nieuw licht

Het doemdenken over de toekomst van de godsdienst kent in onze cultuurkring een lange traditie. Vanaf de Verlichting treden filosofen op als kroongetuigen en profeten van diens einde. Arthur Schopenhauer meende midden negentiende eeuw getuige te zijn van de laatste schermutselingen. Eens, zo schreef hij, was de godsdienst een uitgestrekt woud waarin hele legers dekking konden zoeken; wat overbleef is slechts een bosje kreupelhout waarin hooguit nog plaats is voor wat struikrovers.

Na de filosofen kwamen de sociologen en psychologen. Max Weber stelde een radicale ‘onttovering’ van ons wereldbeeld vast, een *Entzauberung der Welt* waarbij de mensen ervan uit gingen ‘dat de dingen in laatste instantie rationeel te verklaren zijn’. Sigmund Freud zag weinig toekomst in de oude religieuze ‘illusies’ en oordeelde het de hoogste tijd voor een groei naar volwassenheid waarin deze ‘kindertijdneurose’ wordt afgeschud. Hun beider opvolgers hebben, gesteund door alsmaar nieuwe statistieken, hard gewerkt aan het definitieve empirische bewijs voor de ondergangshypothese.

Ook in de bellettrie hadden de kerken het zwaar te verduren. Voor menige vaderlandse

auteur kwam de benodigde inspiratie uit een onlosmakelijk verbond van een ellendige en een kerkelijke jeugd. Maar toch, ondanks de niet-aflatende kritiek en een bijna sluitend bewijs à charge, zag het er lange tijd naar uit dat de religie zo langzaam verdwijnt dat zij nooit echt verdwijnen zal. Tot in het midden van de vorige eeuw bleef zij een constante factor binnen het dagelijkse leven en in het maatschappelijk bestel. Pas tijdens de afgelopen decennia heeft het er alle schijn van dat de oude filosofen postuum in het gelijk gesteld worden. Afgezien van allerlei nuanceverschillen (naar natie, kerkrichting en bevolkingscategorie) lijkt het algemene patroon in Noord- en West-

Europa dat van een onstuitbare afbrokkeling van zowel het christelijk geloof als de kerkelijke participatie.

Opgeheven seminaries, kathedralen waarin meer gefotografeerd dan gebeden wordt en kloosters zonder novicen maar met uitpuilende gastenverblijven. Vergrijsde voorgangers, formalisme en archaïsche zeden. Tot lege formules uitgeholde gebeden en rituelen, feestdagen waarvan de oorspronkelijke betekenis is vergeten. De grafvlucht van een in gedenkboeken opgebaard verleden. Het zijn de stille restanten van het godsdienstig verval, spoken die niet tot rust kunnen komen, slepend met hun kettingen over de zolder van wat nostalgische gelovigen. Als de historie dingen heeft ingehaald, beginnen ze vragen op te werpen. Waarom hechten aan de sleetse grandeur van voorbije tijden, de symbolen van generaties met meer verleden

dan toekomst? Dan wordt een compromis met de geschiedenis gesloten. Zoals de Amerikaanse historicus Osborn Hardison ooit schreef (in *Disappearing through the skylight*): zodra de oude symbolen niet langer als heilig gelden of – wat op hetzelfde neer komt – als waar worden beschouwd, zijn ze ook niet langer bedreigend en kunnen ze worden opgevat als aantrekkelijke curiositeiten. Van het soort dat je tegen het lijf kunt lopen in de winkel van de kunsthandelaar, die naast gebrandschilderd glas uit Turkse gebedsruimten ook inheemse Maori-kunst verkoopt en daarnaast de

hoorns van neushoorns en precolumbiaans antiek. De oude symbolen worden

conversatiestukken en hebbedingetjes, onttrokken aan hun oorspronkelijke betekenis: een King James-bijbel op de salontafel, een vakantiebezoekje aan de altijd fotogenieke Semana Santa-processies in Sevilla, wat gregoriaans via de iPod, tijdens de ochtendspits, op weg naar je werk – de vereftelingisering van de christelijke traditie. Volgens sommige goedgemutste vrijdenkers gaan traditionele kernonderdelen van de christelijke geloofsleer en gedragsregels dezelfde toekomst tegemoet als het Hindelooper boerenschilderwerk of het Hardinxveldse kantklossen. Binnenkort worden ze hooguit beoefend door krasse knarren in Archeon-achtige reservaten aan de Veluwezoom en op de Zuid-Hollandse eilanden.

Nederland is een land waar de erfenis van Augustinus, Luther en Calvijn nog altijd zichtbaar is, maar waar – zo leert onderzoek – wel steeds minder sprake is van een gedeelde

(religieuze) taal om over God te spreken en waar het Godsbeeld ook steeds abstracter wordt. Maar het is voorbarig om van daaruit te concluderen tot het verdwijnen van religie of de emigratie van het heilige uit de moderne samenleving. Eerder lijkt het erop dat er een nieuwe visie op religie en spiritualiteit aan het ontstaan is, eentje die wij missen als we blijven redeneren vanuit de categorieën waarin godsdienst traditioneel aan ons is overgeleverd en de objecten die daarvan getuigen. Daarover straks meer.

Simon de tovenaars

Nadat het keurig aangeharkte levensbeschouwelijke Nederland uit de laatste fase van de verzuiling vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw danig in het ongerede raakte, de zuilen wankelden en het hemels baldakijn dat zo lang ons land had overspannen scheuren ging vertonen, lijken steeds meer Nederlanders op drift te zijn geraakt. Onder de veranderingen springt, om te beginnen, de exodus uit de grote en een aantal kleine, vrijzinnige kerken in het oog. Het is de paradox van de vrijzinnigheid: aanhakend als geen ander bij het moderne levensgevoel en de tijdgeest, wordt juist aan deze kerken voorbijgegaan door hedendaagse Nederlanders.

‘Ik heb moeite met de afbraak of de herbestemming van kerkgebouwen. Het is onvermijdelijk, dat weet ik. De hemel is naar beneden gekomen en ligt om ons heen, in scherven op de aarde. Die resten van wat zoveel betekenis voor ons heeft gehad verdienen op

zijn minst aandacht en respect.’ Aldus Kees Fens, in een gesprek met de journalisten Hans Maarten van den Brink en Rachel Visser, kort voor zijn dood in 2008, en velen zeggen het hem na.

Toch is de sluiting van kerkgebouwen maar een deel van het verhaal. Een ander gegeven is de opmerkelijke stabiliteit van een aantal kleinere, conservatieve religieuze groeperingen (voornamelijk door het geboorteoverschot in die kringen) en de spectaculaire groei van de evangelische beweging. Die laatste is instructief, maar ze vormt geen keerpunt in het ontkerkelijgingsproces. De aantallen zijn bij lange na niet voldoende om de leegloop bij de grote kerken te compenseren en er wordt bovendien weinig gerekruteerd

*Religie is nu vooral iets
persoonlijks en lijkt uit
vele bronnen op te wellen*

in buitenkerkelijke milieus. Een belangrijke ontwikkeling is ook de opkomst van immigrantenreligies (moslims, maar ook christenen), die uitheemse religieuze culturen op een inmiddels op vele plaatsen duidelijk zichtbare wijze binnen onze landsgrenzen heeft gebracht.

En dan is er nog de opkomst van allerlei vormen van ‘zelf-spiritualiteit’, die door sommige auteurs (zoals Paul Heelas en Linda Woodhead) al is getypeerd als niets minder dan een ‘spirituele revolutie’. De nieuwe spiritualiteit is door een menigte commentatoren over de hekel gehaald als niet alleen een door de commercie geregeerde wereld, maar ook een milieu van mensen die gefixeerd zijn op zichzelf, waar druk gesleuteld wordt aan de eigen persoon en maar weinig

aan de samenleving – een duidelijk contrast met vooral de vrijzinnige protestantse kerken. Door zowel behoudende dominees als de verspreiders van het secularisatie-evangelie wordt de maanziekte waaraan volgens hen hele volksstammen ten prooi zijn gevallen geheeld. In sommige kerkelijke kringen vreest men in die alternatieve spiritualiteit de sirenenzang van een cultuur die van God is losgeraakt, of ziet men in de praktijken van veel cursusleiders en cursisten op zijn minst een voortzetting van die van Simon de tovenaars, die de kracht van de Heilige Geest wilde kopen met geld. Ook buiten kerkelijke kringen maakt men zich vrolijk over de forse bedragen die worden neergeteld om in kuchloze stilte te luisteren naar de zoveelste spiritueel geïnspireerde managementgoeroe of om, gesterkt door worteltjesthee en heksenalf, spiritueel te fitnessen in een of ander bezinningscentrum.

Maar wat men er verder ook van vindt, de nieuwe spiritualiteit is inmiddels een niet te onderschatten factor; zij blijft al lang niet meer beperkt tot de informele interesses van intellectuelen, kunstenaars en esoterische genootschappen. De afgelopen decennia hebben in Nederland, net als in andere westerse landen, vele elementen van de nieuwe spiritualiteit hun intrede gedaan in moderne instituties als het bedrijfsleven, de gezondheidszorg, de media en het onderwijs. Eén ding is zeker: de genoemde veranderingen hebben tot allerlei herschikkingen op het maatschappelijk middenveld geleid, tot het onderhouden van andere relaties met maatschappelijke organisaties, waaronder kerkelijke verbanden.

Als een sleutel

Eerder in dit verhaal passeerde de lange stoet van aanzeggers van de dood van religie. Nu die langsgetrokken is, wordt het tijd om verder te kijken dan de vervallen godshuizen in de grote steden, ‘herbestemde’ kloosters daarbuiten, of de leegstroom bij organisaties die hun piek tijdens de verzuiling bereikten. Want het gaat bij religie om meer dan een vorm van monumentenzorg en op het hedendaagse religieuze menu staan niet slechts de restanten van voorbije feestdagen.

Op tal van plekken in ons land gist en borrelt het van de spiritualiteit. En niet alleen op bezinningsdagen in rustieke abdijen of op doordeweekse avonden, tijdens bijeenkomsten in vele plaatselijke gemeenten en parochies. Ook op niet gewijde grond, in tal van informele gespreksgroepjes en zelfhulpgroepen. Bij motivatietrainingen met besturen, beleidsmakers en bedrijven. In ziekenhuizen en verzorgingshuizen. In onderzoeksprogramma’s en op universitaire faculteiten waar de effecten van rituelen en volksreligiositeit, van gebed en meditatie worden bestudeerd. In populaire boeken en films die bol staan van religieuze en esoterische verwijzingen. Bij symposia en in radioprogramma’s en talkshows op de televisie waar mensen aan het woord zijn over de zin van hun leven. Op het almaar uitdijende aantal internetpagina’s dat is gewijd aan geestelijke groei, niet minder dan in de producten van een uitgebreide ‘spiritualiteitindustrie’.

Veel Nederlanders lijken een geestelijke dimensie aan hun leven te herontdekken, als een sleutel die ze overal gezocht hebben en die al die tijd in hun broekzak zat. Dat we sinds

2007 de ‘Maand van de Spiritualiteit’ kennen (een initiatief van de KRO, uitgeverij Ten Have en dagblad *Trouw* – van november nu verplaatst naar januari), zegt veel. Spiritualiteit is een term die populair is vandaag de dag; het is een begrip dat in het kielzog van de ontkerkelijkking snel gedemocratiseerd is geraakt.

Zij manifesteert zich vaak ver buiten het kerkplein. Via stille tochten bijvoorbeeld, de creatie van een sacrale ruimte aan huis, bermmonumentjes, de deelname aan een bezinningsweekend of -cursus. Een paar voorbeelden zijn in tabel 1 weergegeven en hun populariteit is daar gerelateerd aan de kerkelijke achtergrond van mensen. Onder kerkleden is onderscheiden naar kerkrichting en kerkelijke

deelname; bij buitenkerkelijken naar of men gelooft in een God of hogere macht of niet. Voor katholieken geldt: hoe kerkser, des te meer geïnvolveerd in een aantal spirituele activiteiten. Voor protestanten gaat dit alleen op waar het gaat om het deelnemen aan een cursus gericht op spiritualiteit. Wat opvalt is dat ook van de ongelovige buitenkerkelijken (atheïst of agnost) zo’n 40 procent wel eens een kaarsje brandt en 30 procent verhaalt van een bezinningsplek, 15 procent een herdenkingsplek heeft of deelnam aan een cursus spiritualiteit. Het milieu van de nieuwe spirituelen (dat overlap vertoont met de andere categorieën in de tabel en daarom apart is gehouden) vormt de meest vruchtbare grond voor de interesses.

	brandt wel eens een kaarsje voor iets of iemand	gaat wel eens naar een plek om stil te staan bij alles wat hij/zij doet	heeft de afgelopen jaren wel eens deelgenomen aan een stille tocht	heeft wel eens een herdenkingsplek opgezet/bezocht	heeft thuis een heilige plek	heeft wel eens deelgenomen aan een cursus o.i.d. gericht op spiritualiteit	is wel eens op bedevaart geweest
RKK							
kerks	84	48	7	16	24	28	45
nominaal	72	39	5	14	14	26	28
PNK							
kerks	26	32	7	9	7	32	2
nominaal	55	43	11	7	7	11	2
geen kerklid	60	45	9	24	24	32	6
gelovig	42	30	9	14	7	15	4
ongelovig							
hele bevolking	51	39	9	16	15	26	11
nieuwe spirituelen	72	58	16	30	40	72	v17

Bron: *God in Nederland 2006/7*

Tabel 1. De praktisering van enkele niet kerkelijk gebonden rituelen naar kerkelijke achtergrond en deelname (in procenten)

Zoeken en opduiken

Terwijl de maatschappelijke invloed en aantrekkingskracht van de kerken sterk is afgenomen, lijkt dit allerminst te gelden voor de individuele belangstelling voor spirituele en religieuze onderwerpen. Die interesse krijgt vorm via de subjectieve betekenisgeving en persoonlijke voorkeur van mensen en de modes waaraan deze onderhevig zijn. Zij is geassocieerd met een geneigdheid tot vrijblijvend uitproberen, met een bepaalde leefstijl en vrijetijdsbesteding, een bepaald soort mediagebruik en surfgedrag op internet, eventueel met abonnementen en donateurschappen. Niet zozeer met lidmaatschap, laat staan langdurige verbintenissen, multiplexe relaties en groepsloyaliteit, een gedeelde identiteit of actieve deelname, die fysieke aanwezigheid veronderstelt op vaste plaatsen en tijden.

Sinds enige decennia lijkt zich een nieuwe visie op religie onder de bevolking te manifesteren, waarin vooral twee dimensies zich aftekenen. De eerste is dat je waarheid innerlijk moet ervaren, dat religie vooral iets persoonlijks is en niet zozeer een groepsgebeuren; zij heeft op zich niet zoveel met kerkelijkheid te maken – een sterk geïndividualiseerde visie op religiositeit met als toetssteen de persoonlijke ervaring. Een tweede grondcomponent van de huidige religiositeitbeleving is dat religie uit vele bronnen kan opwellen, dat zij meer met zoeken heeft te maken dan met vaste overtuigingen, dat je haar zelf op moet duiken in de wijsheid van

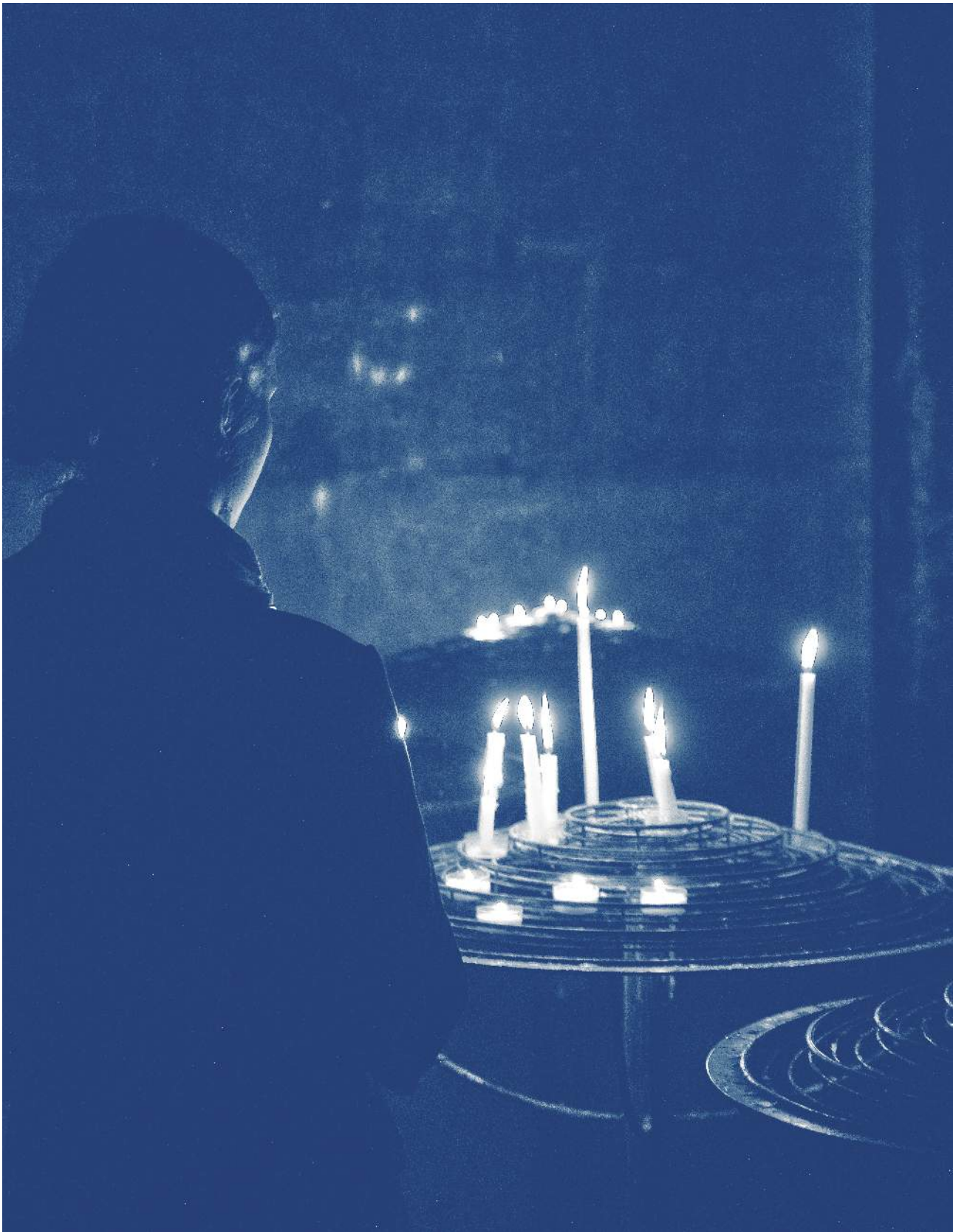
uiteenlopende tradities en ideeën, dat religie ook iets is dat voortdurend verandert tijdens je leven, wat betekent dat je bereid moet zijn je opvattingen ter discussie te stellen. Het is een heel dynamische en open visie op religie, die wel is samengevat als ‘zoekreligiositeit’. De nieuwe houding brengt onder andere een andere opvatting over organisaties en instituties met zich mee.

Van ‘jonge leu’ en ‘oale grond’

Johan Cruijff begon als een geweldige voetballer, vervulde een tijdelijke betrekking als verlosser en deed vervolgens dienst als broederlijk gedeeld nationaal orakel in Nederland en Catalonië. De laatste tijd is hij als filosoof met de hamer bij Ajax in de weer. Zijn faam als leverancier van citaten berust op het

gegeven dat daarin door een open deur wordt gestapt op een plek waar wij met zijn allen nooit een doorgang hebben vermoed. ‘Je moet altijd driehoeken hebben want alleen dan heb je constant twee afspeelmogelijkheden’ – dat zegt Johan en die kan het weten. Overal op het maatschappelijk middenveld lijken moderne Nederlanders dit advies ter harte te hebben genomen. Ze hebben er moeite mee zich langdurig en met volledige inzet vast te leggen. Ze switchen en zappen liever en onderhouden een soort latrelatie met organisaties – of dat nu kerken, vakbonden, politieke partijen, vrijetijdsverenigingen of andere organisaties zijn. Zo lang mogelijk houden ze opties open en laten hun afspeelmogelijkheden niet te zeer beperken. Dat betekent niet dat ze nergens

meer in geloven of dat existentiële vragen hen niet bezighouden, wel dat ze zich niet langer met het beruchte *compelle intrare* de kerken in laten drijven.

Moderne Nederlanders zijn niet langer verenigd in zuilen, ze zijn vaak wel op zoek naar fundamenten. Hun geloofsbeleving (en bijvoorbeeld ook pogen tot ritualisering) beweegt zich voor een groot deel buiten alle gevestigde kerkelijke en traditionele liturgische kanalen. Het thema Godsbeelden is daarvan een uitgesproken voorbeeld. Enquêtes laten zien dat nog altijd niet meer dan een kleine minderheid van de Nederlanders tot het atheïsme valt te rekenen. Veruit de meeste mensen weten het allemaal niet zo zeker, hebben het idee soms te weten hoe het zit maar twijfelen dan weer, of huldigen een vage en algemene transcendentieconceptie. Van God wordt bij gerucht vernomen, Hij wordt vermoed bij hele bijzondere of juist hele gewone ervaringen, iets van Zijn aanwezigheid schemert soms door de kieren van het dagelijks leven. Het zijn onderzoeksbevindingen die het eerst onder de jeugd werden vastgesteld.

Voor een skiër in Lapland is het relevant om verschillende soorten sneeuw – natte en droge sneeuw, poedersneeuw, korrelsneeuw en motsneeuw, stuifsnieuw en ijsneeuw – te onderscheiden, die bepalen immers de ondergrond waarop hij zich voortbeweegt. Voor een inwoner van Amsterdam is dat minder zinvol. Een rijk vocabulaire rondom een onderwerp leert iets over het belang dat aan het thema wordt gehecht, hoe wij een onderwerp ervaren. Als het over spiritualiteit,

bidden en transcendentie-ervaringen gaat, blijken Nederlandse jongeren eveneens over een rijke woordenschat te beschikken. In vele toonaarden, gelardeerd met tal van persoonlijke voorbeelden, vertellen ze daarover – heel vaak ingeleid met de verzuchting dat de onderzoeker er wel niet veel van zal begrijpen, omdat het eigenlijk alleen typerend is voor henzelf. Het ligt in de geest van deze tijd om het ontbreken van een gemeenschappelijke taal bij het spreken over God wat te bagatelliseren. Wat telt is de zaak, niet de spraak. Wij nuchtere Nederlanders staan van nature al wat kritisch tegenover

***De kerken mogen dan leeglopen,
er is een grote behoefte
aan rituelen***

grote woorden. Mij lijkt dit een onderschatting van de invloed die de vormen waar mensen

over beschikken, hebben op de inhoud van hun ideeën. Het is precies het bewustzijn van een dergelijke nauwe samenhang tussen vorm en inhoud dat, naar ik als theologisch ongeschoolde vermoed, ten grondslag ligt aan het tweede gebod.

‘Aan de onbekende god’

Nederland is een bijzonder land, niet in de laatste plaats vanwege het aldaar wijd verbreide gevoel bijzonder te zijn. Ondanks een monotheïstisch veelkerkendom is het zo ongeveer een nationale traditie dat de spanningen die religie oproept, wat zwaar worden aangezet door de verschillende partijen in publieke debatten. Wie ten strijde trekt, houdt de zaak graag overzichtelijk. Streng gelovig en verlicht ongelovig Nederland kennen beide hun professionele debaters en intellectuele establishment, met een verscherpte ►

waarneming voor religie als conflictstof. Wat door de ene partij als de *hybris* van een goddeloze wereld wordt ervaren, wordt door de andere gepresenteerd als het restant van een achterhaald wereldbeeld, gecombineerd met archaïsche zeden.

Maar Nederland is geen land dat alleen maar bevolkt wordt door nazaten van Calvijn en Voltaire, gelovigen heb je in ons land in vele maten en soorten. Tussen de bastions van de refogordel en van het geharde ongeloof ligt een uitgestrekt en rijk geleed niemandsland, waar zich de meerderheid van de bevolking ophoudt. Daar treffen we behalve levensbeschouwelijk niet-geïnteresseerden ook mensen aan met een spirituele of godsdienstige belangstelling maar veel kerkelijke distantie, naast vrijzinnige gelovigen die op een tamelijk ontspannen wijze omgaan met de traditie van hun kerk. Eerder dan van het verdwijnen van de religie lijkt er sprake van een individualisering van de betrokkenheid bij religie en spiritualiteit. Waar dit toe leidt, illustreert de bonte wereld

van de nieuwe spiritualiteit. Het zwaartepunt ligt op het individuele heil en de eigen weg die je hebt te gaan, de persoonlijke keuze en authenticiteit. De subjectieve verwerking en de innerlijke ervaring worden gezien als criterium van waarheid. En God? *‘I hear and behold God in every object, yet understand God not in the least, / Nor do I understand who there can be more wonderful than myself.’* Aldus de even beroemde als actuele typering, die zo’n honderdvijftig jaar geleden door Walt Whitman in zijn gedichtencyclus *Leaves of Grass* werd neergeschreven.

De kerken mogen dan leeglopen, er is een grote behoefte aan rituelen, zij het niet per se aan de traditioneel-kerkelijke rituelen. Bij belangrijke gebeurtenissen zegt twee derde van de Nederlanders (en de helft van de buitenkerkelijken) behoefte te hebben aan een ritueel (zie tabel 2). Kerkleden voegen zich overwegend in kerkelijke rituelen, buitenkerkelijken zijn vaker georiënteerd op rituelen buiten een kerkelijke context.

Veel van die hedendaagse rituelen geven een typisch postmoderne mix van levensbeschouwelijke elementen te zien. In aanwezigheid van een compleet mediacircus, in beeld gebracht bij bijvoorbeeld de begrafenis van André Hazes, maar maatschappelijk meer onzichtbaar ook terug te vinden bij tal van kleine herdenkingen en plechtigheden, van bermmonumentjes of huisaltaartjes tot de dagelijkse gang van zaken in menig hedendaagse crematorium. Niet zelden is daar sprake van een soort blenderspiritualiteit, waarbij traploos regelbaar en vaatwasmachinebestendig elementen uit allerlei culturele tradities onbevangen door elkaar geklutst worden tot een op de persoon, het moment en de situatie toegesneden cocktail. Die blenderspiritualiteit wordt overigens niet omarmd uit theologische baldadigheid, maar lijkt vooral te ontspruiten uit het verlangen een persoonlijk karakter aan de gebeurtenis te geven, en ook wat stuurlaaiheid en gebrek aan oriëntatievermogen soms, gepaard aan een zekere naïviteit.

Er bestaat in het huidige Nederland een grote kopschuwheid voor opdringerige schoolmeesters en theologische dwingelandij. De kerk heeft een boodschap voor de wereld, maar moet oppassen niet op een golfengte te belanden die mensen buiten die kerk niet meer kunnen ontvangen. Het is al eens eerder vertoond (zoals in Handelingen 17:22-34): geestdriftig wordt een heuvel beklommen, dicht bij het hart van de stad, waar alle grootstedelijke wijsneuzen, levensgenieters en individualisten samendrommen. Vele altaren worden op weg daarheen gepasseerd, tal

van goden onderweg aanbeden, om er maar geen te missen – er is er zelfs eentje gewijd ‘aan de onbekende god’. Het hele pantheon staat er opgesteld, keurig verdeeld in mootjes heiligheid, maar kerk en christendom zijn er ver te zoeken. Nu is het oppassen geblazen en moet niet te snel gepretendeerd te worden in dat vacuüm te voorzien. Spectaculaire bekingen (die er ook zijn) laten onverlet dat velen in het publiek eerder op zoek zijn naar intrigerende vragen dan naar pasklare antwoorden. Vaak zijn ze huiverig geworden voor al te grote stelligheid, die ze associëren met pedanterie, om niet te zeggen intolerant en autoritair gedrag. Ze hechten aan zelfbepaling, aan hun vrijheid, en nemen de ambiguïteit van het leven op de koop toe. Niet zelden is er behoefte aan iemand die een eindje mee optrekt en een luisterend oor biedt, lang niet altijd aan een reisleader die het doel bepaalt. ‘En alzo is Paulus uit het midden van hen uitgegaan’ – en is voor een hedendaagse voorganger het werk nog lang niet ten einde.

Joep (prof.dr. J.J.M.) de Hart is onderzoeker bij het Sociaal Cultureel Planbureau en bijzonder hoogleraar Nieuwe en vernieuwende vormen van christelijke gemeenschap in hun betekenis voor de Nederlandse samenleving aan de Protestantse Theologische Universiteit. j.de.hart@SCP.nl

	ja, in de kerk	ja, in de kerk, maar wel op mijn eigen manier	wel een ritueel, maar niet in de kerk	geen ritueel	totaal
Rooms-Katholieke Kerk	69	21	5	5	100
Protestantse Kerk in Nederland	56	24	10	10	100
andere kerk	67	11	12	10	100
geen kerklid	8	16	28	48	100
hele bevolking	30	17	20	33	100

Tabel 2. De behoefte aan een ritueel of viering in de kerk naar lidmaatschap van een kerk* (in procenten)

* ‘Wilt u bij belangrijke gebeurtenissen in uw leven een viering of ritueel in de kerk?’ Bron: *God in Nederland 2006/7*